

ארכיטיפ האותיות וייצוגו בכתבי עגנון

שרית איזיקיאל

פתח דבר

לזכרו של פרופ' שמואל ורסס אשר סלל "אורחות ושבילים בחקר עגנון", מצא צפנים וסודות והאמין שיש עוד מה לגלות.

"מרבדים היו דרכיהם וצדי דרכיהם של מחקר ופרשנות יצירת עגנון בעשרים השנים האחרונות. מרשימים הם כמה וכמה מן ההישגים, אך עדיין משימות מרובות ניצבות לפני המחקר".¹ דבריו אלה עודדוני בחוקרי את יצירותיו המופלאות של עגנון.

יהי זכרו ברוך.

מאמר זה מבקש להציג את האותיות העבריות כארכיטיפ, לבדוק את ייצוגו בכתבי עגנון בכלל ובשירת האותיות בפרט.

המושג "ארכיטיפ" במשמעותו הרווחת עלה בתורת ה"לא מודע" של קרל גוסטב יונג (1875-1961),² חברו ותלמידו המורד של פרויד. שלא כמו פרויד, שהעמיד את תורת ה"לא מודע"

¹ שמואל ורסס. ש"י עגנון כפשוטו. ירושלים: מוסד ביאליק 2000, עמוד 350.

הפרסונלי, טען יונג שב"לא מודע" נכללים גם תכנים קולקטיביים המשותפים לכלל פרטי החברה. הוא התחקה אחר התופעה המעידה על התאמה מדהימה של צורות ותכנים – נושאים ומוטיבים המייצגים מיתוסים מקומיים בתרבויות שונות ומרוחקות. מכך הסיק שיש "נפש קולקטיבית", כלומר תפקוד רוחני דומה ותגובות דומות של בני האדם לנוכחויות רוחניות. לדעתו ב"לא מודע הקולקטיבי" אצורות תמונות שהאדם הפרטי לא חווה מעולם, וייתכן שאף לא למד אותן או קרא עליהן. אבל הן צפות בלא מודע מעצם היותו של האדם מכלל האנושות. אלה אינסטנציות נפשיות אוניברסליות, מצבים נפשיים קולקטיביים, כלומר ארכיטיפים. אינסטינקט נפשי, תבנית נפשית פוטנציאלית מולדת של תפיסה, תחושה, דמיון, חשיבה, רגש, כל האירועים הנפשיים האלה מעוגנים עמוק בארכיטיפ.

ארכיטיפים אלה קובעים את האופן שבו האדם תופס את העולם ומגיב אליו. הם יוצרים זיקות סמליות וכך, למעשה, הם עולים וצצים בהכרה ובמציאות. מיטיב להסביר זאת מרדכי גלדמן: "ארכיטיפ הוא דבר שלעולם לא נוכל להוכיח את קיומו מעצם הגדרתו – אלא מכך שיש לקיומו ייצוגים בהכרה. אנו מניחים את קיום הארכיטיפ ממש כשם שאנו מניחים שמאחורי הקלעים של תאטרון בובות מצוי מישהו המפעיל את הבובות".³

העתקת המושג ארכיטיפ מהפסיכולוגיה לספרות והפיכתו לשיטה מחקרית – כמו שעשו חוקרים אחדים כדוגמת נורת'רופ פריי, מוד בודקין, אריך נוימן והרולד פיש – יצרה אפשרות להבין רובד נוסף, עמוק ומגלה בספרות. דרך שיטה זו אפשר לחשוף ביצירה את הזיקה בין מציאות לארכיטיפ, להתרגש מהיצירה בשעה שהיא מעלה אצלנו ארכיטיפים אל המודע ולהגיע דרכה לתובנות יסודיות על העולם.

יונג, כאמור, פיתח את רעיון ה"ארכיטיפ" בפסיכולוגיה של ה"לא מודע", אולם הוא לא הגביל את המושג רק לתחום זה, אלא יישם אותו גם בתחומים אחרים. בתחום הספרות הוא הציע לקרוא טקסטים מתוך ראייה אלגורית אינטרטקסטואלית.⁴ כלומר בעלילה המתרחשת, בהתנהגות הגיבורים, בסביבה ובטבע וביסודות בראשיתיים הוא מבחין בתהליכים נפשיים מופשטים קרי: ארכיטיפים. השוואת טקסטים מיתולוגיים פירושה שאילת מוטיבים, סמלים ושאר מגבשים ספרותיים, השוואתם למיתוסים קדמוניים, ומתוך השוואה זו מציאת המכנה

² Carl Gustav Jung. *Man and His Symbols*. (trans. R.F.C. Hull), London: Pilandor 1978; ראו: *The Archetypes and the Collective Unconscious* (trans. R.F.C. Hull), New York: Bollingen Foundation 1959; *The Spirit in Man, Art and Literature* (trans. R.F.C. Hull), Princeton: Pantheon Books 1966

³ מרדכי גלדמן. "ארכיטיפים וסמלים קולקטיביים", *עיתון 77*. גיליון 74-75 (1986), עמוד 26.

⁴ Jung. *The Spirit in Man, Art and Literature*. p. 82

הארכיטיפי המשותף והרובד האלגורי של הטקסט. יש לציין שפרשנות זו היא אנטי מימטית,⁵ שכן היא מוציאה את הטקסט מתחום המציאות לתחום הנפשי והמופשט. בטרם אציג את האותיות העבריות כארכיטיפ בכתבי עגנון, צריך ליישב סתירה, לכאורה, הנמצאת בבסיס העניין. הארכיטיפים הם תכנים המשותפים לכלל החברה האנושית. אם כן, המושג ארכיטיפים יהודיים, אשר אוצר בתוכו גם את האותיות העבריות כארכיטיפ, תוחם את התאוריה של יונג ויוצר, כביכול, סתירה מיניה וביה. בספרו **האני והלא מודע** מסביר יונג את האפשרות לחלוקה תרבותית של הארכיטיפים האוניברסליים; הוא כותב: "כשמתחילה ההתפרטות בין הגזעים, נוצרים גם הבדלים מהותיים בנפש הקולקטיבית".⁶ גרשום שלום בפרקי **יסוד בהבנת הקבלה וסמליה** מדבר אף הוא על מושאי חוויות זחים ביסודם לדתות ולעמים שונים, אולם מסביר שהנוצרי יראה חזיונות נוצריים, הבודהיסטי יראה דמויות מן הפנתאון שלו והמקובל יראה בדרכו אל ההארה את אליהו הנביא, מכיוון שהביטוי לחוויותיהם מועתק לשפת הסמלים המסורתיים של עולמם, הטעון מורשת עתיקת יומין.⁷

משמעות האותיות ביהדות

מושג האותיות ביהדות מצוי במקורות התורניים ובייחוד בכתבים הקבליים. העיסוק באותיות קשור לצירופיהן ולצירופי השמות, לגימטריאות ולנוטריקון, לראשי תיבות, לתוכי התיבות ולסופיהן, לכוונות, לניקוד ולשאר פירושים.

הפירושים מציגים את האותיות העבריות כבעלות כוח של קדושה, שלא כמו שאר אותיות העולם שהן הסכמיות ושרירותיות. השל"ה במסכת פסחים אומר: "האותיות הקדושות שלנו אינן הסכמיות כאותיות האומות, שהן סמנים בעלמא, רק הם עצמיות קדושות ונחצבות מלמעלה".⁸ ספר היצירה, המיוחס לאברהם אבינו ע"ה, מתאר את יציאת הבריאה מהכוח אל הפועל על ידי שינוי סדר האותיות וחילופן על פי מערכות עליונות שבקבלה.⁹ וכך אומר אור תורה על בראשית: "הנה ידוע בספרי המקובלים כי ראשית הכל נאצלו האותיות. ואחר כך,

⁵ או שמוקד המימזיס עבר מחיקוי המציאות הראלית לחיקוי ערכים ומידות.

⁶ קרל יונג. **האני והלא מודע**. עמוד 57.

⁷ גרשום שלום. **פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה**. מוסד ביאליק, ירושלים 1978, עמוד 20.

⁸ מובא ב: ש"י עגנון. **ספר, סופר וסיפור**. ירושלים ותל אביב: שוקן 2000, עמוד 117. מתייחס למקור של"ה פסחים מצה עשירה.

⁹ יוסף דן, בספרו **על הקדושה**, עוסק באחד הפרקים בספר היצירה ובשאלה אם הוא מדע או מיסטיקה. בפרק זה נדרש דן לאות ואומר: "המפתח להבנת תהליך ההתהוות של הקוסמוס נעוץ בחוקים הפנימיים ההופכים את האותיות מלבנים חסרות משמעות למבנים עתירי משמעות, דהיינו תורת הלשון" (יוסף דן. **על הקדושה**. הוצאת מגנס, ירושלים תשנ"ח, עמוד 246).

באותיות ברא הקב"ה כל העולמות. וזה סוד 'בראשית ברא אלוקים את'.¹⁰ נקודת המוצא בהעמדת האות כארכיטיפ היא תפיסתה כיישות רוחנית עצמאית¹¹ בעלת כוחות יוצרים.

האותיות כארכיטיפ

בחיבור זה אטען כי האותיות הן ארכיטיפ לעולם האידיאלי ולמעבר בין עולם זה לעולם הזה¹² ולפיכך הן מייצגות גם את האל או לפחות פן מסויים בו.¹³ העצמאות והעצמה של האותיות מזכירות תמונות בראשית מהווייתו של כל יהודי באשר הוא ותכנים קולקטיביים המשותפים לכלל האומה. זהו אינסטינקט נפשי המעוגן באירועים בראשיתיים של בריאת העולם, ועל כן הוא קובע את האופן שבו תופס היוצר את העולם. יצירת עגנון מגיעה לרובד הארכיטיפי, חושפת תמונות יסוד ומעלה אותן לתודעת הקורא, ועל כן היא מהווה מפגש מרגש בין התת מודע למודע. האותיות הן ארכיטיפים לאידאות אלוקיות, מלאכים, בריאת העולם, התורה. ארכיטיפ זה מעיד על השאיפה של עגנון להתקרב לעולמות עליונים; זהו קשר מיסטי. התורה היא האנימה אצל עגנון, והאותיות הן אספקט מסוים של האנימה. יש הקבלה מסוימת בין הסופר, היוצר באמצעות אותיות, ובין האל, שיצר את העולם בדרך האותיות.

האותיות אצל עגנון

ביצירותיו של עגנון עוברות האותיות בייצוגן הארכיטיפי כחוט השני.¹⁴ ארכיטיפ זה הוא התבטאות של תשוקה רוחנית ורצון להתקשר לעולם האידיאלי של האל; טוהר וטהרה המשמשים יחדיו בעמקי הנשמה.¹⁵

¹⁰ מובא ב: ש"י עגנון. ספר, סופר וסיפור, עמוד 117.

¹¹ "כשם שהיו האותיות הללו בני חורין ולא נשתעבדו אל הלוחות כלל ולא נתבטלו בביטול הלוחות, שהרי בשבירת הלוחות היו האותיות פורחות, אם כן וודאי אינן משועבדים אל חומר האבן" (פירוש הכלי יקר לספר שמות לב טז), וכן: "כנשמה שבאדם, כן היה רוח קודש עליון נורא מאוד בקרב כל אות ואת. ואורות נשמת רוח חיים שבכל אות ואת, הם-הם אשר פרחו למקורן" (פירוש עץ יוסף על פסוק טז בפרק לב בספר שמות); הציטוטים מופיעים במאמרה של צביה ולדן. "אותיות פורחות, אותיות חקוקות ודפוסים משתנים", רוח אחרת. 6 (1999), עמודים 12-16.

¹² ראו: ישעיהו תשבי, פישל לחובר (עורכים). משנת הזוהר. כרך א'. ירושלים: מוסד ביאליק תשל"א, עמודים שצ"ד-שצ"ו, האותיות מבקשות לברוא את העולם.

¹³ ראו: ספר אותיות דרבי עקיבא, הדורש וקושר כתרי אותיות שבתורה: "ובשעה שביקש הקב"ה לברוא את העולם מיד ירדו כולן ועמדו לפני הקב"ה, זה אומר לפניו בי תברא את העולם, וזה אומר לפניו בי תברא את העולם" (עמ' 1 בהוצאת המדפיס צבי מושקוביץ, רומניה תש"ז).

¹⁴ בנושא זה אפשר לטעון שאין לסופר כוונה תחילה לייצג ארכיטיפים, אלא שכתובה טובה בצירוף הסוגה (ז'אנר) הנכונה מאפשרים הסתכלות מעמיקה לתוך הרובד של התת מודע הקיבוצי.

בסיפור "עם כניסת היום" מתאר עגנון את ערב יום הכיפורים בעת שבאו הוא ובתו לבית הכנסת, לאחר שהחריבו את ביתו:

"לך בתי בת נפשי יביאו סידור קטן מלא אותיות, שכל מעשה אלף בית נקודותיו כתובים בו... רואה את בתי, עומדות להן שתי אותיות קטנות בסידור, כאילו לעצמן עומדות באות הן ומתחברות זו אל זו והרי הן אב.

שמא אותיות אלו בלבד, אלא כל האותיות כולן כשהן מתחברות עושות תיבות, והתיבות עושות תפילות, והתפילות עולות לפני אבינו שבשמים והוא מאזין ומקשיב לקול תפילתנו, ובלבד שהלב דבוק באור העליון כשלהבת שהיא דבוקה בנר".¹⁶

המספר מדבר עם בתו על האפשרויות שיוצרות האותיות ועל סגולתן בפני אדון העולם. המשפט האחרון מדבר על מעמד הביניים של האותיות, בין שמים וארץ. האותיות מסוגלות ליצור תפילה קדושה ושאר משמעויות נעלות, אולם בלא הכוונה של המתפלל לא יעלו התפילות (האותיות) לשמים. "הלב דבוק באור העליון" זו טהרה והזדהות עם מה שרוצה הנשמה. "כשלהבת שהיא דבוקה בנר" – השלהבת איננה ניתנת לתפיסה מוחשית כמו הנשמה, אך היא דבוקה בנר כשם שהנשמה קשורה לגוף הגשמי ומחוברת אליו. על פי המסורת, השלהבת אנלוגית לנשמה, ועל כן משתמשים בה במוצאי שבת כסמל לנשמה יתירה הנוספת בשעה זו, ולהבדיל משתמשים בנר נשמה להעלאת נשמת המת.

דוגמה נוספת המרמזת על ייצוג האותיות בתור פן של הנשמה נמצאת ב**תמול שלשום**. יהודית, אמו של יצחק קומר, באה אצל הינדא פועה בחלום ושאלה אותה שמא יודעת היא מה קרה ל"איציקל" שלה. כשקמה הינדא פועה בבוקר סיפרה לאלטר בעלה את שחלמה. אלטר אומר שיש דברים בגו: "מסתכל הייתי בפנקס שלי וראיתי את שמו של יצחק שאותיותיו נטשטשו".¹⁷ כשהגיעה האישה לראות את "איציקל" הביט בה יצחק כשריריו נוטף והוא מבקש לגומעו ואינו יכול".¹⁸ אכן, יש דברים בגו. "נתרערה רוחו... עד שקצרה נפשו וביקש למות... קובל היה על צינה שבגוף ועל נשמתו שהיא כבדה עליו ועל לבו שהוא מעיק".¹⁹ האותיות מסמלות את הצד האלוקי שבאדם, הצד שמעבר לחומריות שלו. כאשר מאבד יצחק מצלם האלוקים שבו, אותיותיו מיטשטשות.

¹⁵ ראוי לציין כי בספר **ספר, סופר וסיפור**, עגנון מייחד פרק מיוחד לנושא האותיות. ייחוד הפרק היא עדות בפני עצמה לתשומת הלב והחשיבות המודעת שנתן עגנון לאותיות.

¹⁶ ש"י עגנון. **עד הנה**. ירושלים ותל אביב: שוקן 1998, עמודים 132-137.

¹⁷ ש"י עגנון. **תמול שלשום**. ירושלים ותל אביב: שוקן 1998, עמוד 602.

¹⁸ ש.ש. ש.ש.

¹⁹ ש.ש. עמוד 600.

זהרה, בתם של הנריאטה ומנפרד הרבסט מהרומן **שירה**, כורעת ללדת והיא כותבת לאמה מכתב מקיבוץ אחינועם. בהקשר של מכתב זה כותב המספר על כתיבת מכתבים בכלל: "הנריאטה נולדה כשהיה שלום בעולם והיתה הדעת פנויה אפילו על כתב נאה, ואילו זהרה נולדה בזמן שנתייגעה ידו של עולם מן המלחמה וכל הדברים יגעים, הכתב והלשון וכן כל כיוצא. מכל מקום מאחר שלבה ישר אותיותיה מיושרות ונוחות לקריאה".²⁰

הכתב וסגנונו אינם שרירותיים. הנריאטה כותבת יפה משום שנולדה בתקופה טובה. הזמן משפיע על הנפש וזו משפיעה על הכתב והמכתב. החידוש אצל זהרה הוא שלמרות התקופה משפיעה אישיותה על הכתב, וכך כשלבה ישר – אותיותיה מיושרות. כלומר הייצוג הארכיטיפי של האותיות הוא פן של הנשמה.

בספר **תכלית המעשים**, בסיפור "בקרונין של רכבת", מועלה היבט נוסף בנושא האותיות:

גדולים שבדורו אמרו כדאי הוא רבי מאיר סופר שישלמו לו בשכר כתיבתו מילה בסלע, וכנגדה סלע בשכר הלוּבן שביריעה שבין אות לאות ובין תיבה לתיבה, כשם שהיה מדקדק בכתב כך דקדק בין אות לאות ובין תיבה לחברתה לענין הרווח שבינתיים, עד שהיה הלוּבן שביריעה מאיר את הכתב ומאיר לעצמו. שמעתי בשם רבי לוי יצחק מברדיטשב נשמתו בגנזי מרומים, אף הלוּבן שביריעה קדושה והארה יש בה, והארה זו שבלוּבן אי אפשר להשיגה אלא לכשיבא משיח צדקנו. לואי שנזכה בקרוב לאותה ההשגה".²¹

נושא האותיות כארכיטיפים בעלי משמעות מעסיק את עגנון ברומן **הכנסת כלה** במרומז ובמפורש, עוד טרם הגיע לשירת האותיות.

רבי יודיל – בשמו ניכרת מהותה של יו"ד

בשמו של גיבור הרומן, ר' יודיל, יש רמז לאות יו"ד הקטנה, הנקודה המבטאת את הרוחניות, את תפיסת הרוח כמרכז ההוויה. גם בהתקשרותו של יודיל עם ארץ-ישראל מובלט הממד הרוחני, שהוא מרכז הווייתו של יודיל.

כאשר מתוודע ר' יודיל אל החכם הירושלמי, רואה עליו הירושלמי "הארה שאינה מצויה אלא במי שלבו מקושר בארץ ישראל".²² בעת שיחתם הייתה אותה הארה מאירה והולכת, עד שמרוב האור שהיה שרוי על ר' יודיל נעלם גופו כאילו נעתק ר' יודיל ממקום תפיסתו לעולם

²⁰ ש"י עגנון. **שירה**. ירושלים ותל אביב: שוקן 1999, עמוד 302.

²¹ ש"י עגנון. **האש והעצים**. ירושלים ותל אביב: שוקן 1998, עמודים 157-158.

²² ש"י עגנון. **הכנסת כלה**. ירושלים ותל אביב: שוקן 1998, עמוד 271.

השכלי, היינו למקום שלא הגוף הוא העיקר אלא השכל. ר' יודיל נהיה לארכיטיפ הגלום באות שמו.

אל"ף – לימוד והליכה

אפשר לדבר גם על הגוף כביטוי לארכיטיפ האותיות, כמו שמספר עגנון: "כמה יגיעות יגעו חסידים הראשונים להשוות גופם לאותיות התורה, שהיו זוקפים שתי ידיהם בשעת תפילתם עד לראשם, והיו ידיהם וראשם עושים כמין שי"ן שהיא התחלת שם שד"י..". למעלה זו זכו החסידים בעת עניית "אמן יהא שמיה רבא מברך..", אלא שבשעת הליכתו בדרך מבטא ר' יודיל בגופו את האות אל"ף: "למה היה ר' יודיל דומה בשעה שהיה מהלך בדרך מקלו בידו וכליו על כתיפו וכל גופו כפוף, לאלף רבתי. מקלו כרגלה של אלף, גופו כגופה של אלף שהיא כפופה, ותרמילו כחטוטרה זו שהיא יוצאה מן האלף..". האל"ף מבטאת את האחדות, שהרי היא מבטאת את המספר אחד. ואכן הצדדים השונים והמנוגדים באישיותו של ר' יודיל מתאחדים לשלמות אחת במשך המסע שלו. כמו שהזכיר עגנון, "שי"ן היא ראשיתו של השם שד"י. אל"ף – ראשיתו של השם א-לקים! השם המבטא את גילוייו של הבורא בעולם הטבע.²³

לפי הראייה קוק בראש מילין מבטאת אל"ף את הלימוד. דבריו מעוגנים כבר בסיפור התלמודי על ילדים שרבים התנמנם, והם החלו דורשים על משמעות האלף-בית – "אלף בינה (למד בינה), גימל דלת (גמול דלים)..". וכך אומר הרב קוק: "האל"ף היא מזכירה את הראשית, היא תרגום של למוד..". הרב קוק עומד על כך שגם האותיות שמהם מורכבת המילה אל"ף מבטאות את עניין הלימוד. "אל"ף – לימוד בארמית, למ"ד – לימוד בעברית, פ"א – פה, כוח הדיבור".²⁴

לדברי עגנון מבטאת אל"ף בצורתה את ההליכה. אפשר לשלב את שתי המשמעויות, שהרי הלימוד הוא גם צורה של הליכה – פעולה דינמית. בהולכו למסע הנדוניה לומד ר' יודיל על אודות העולם ועל אודות עצמו; יש בלימוד מעבר ממצב אחד למצב אחר – האדם לפני הלימוד אינו אותו אדם שאחרי הלימוד. בלימוד יש יסוד של התקדמות.

שירת האותיות

ברומן הכנסת כלה, פרק שנים-עשר, מייחד עגנון מקום רב לשירת האותיות, ונראה כי לא בכדי. השיר המובא שם הוא שיר אפי המגולל עלילה של משפחה ומתחיל בגזרות שנגזרו על היהודים בגולה. האישה מציעה לבעלה ללמד תורה במערה, ובזכות זו ומפני זכויות אחרות

²³ א-לקים בגימטריה שווה "הטבע".

²⁴ אברהם יצחק קוק, ראש מילין. ירושלים: מוסד הרב קוק תשמ"ה, עמוד לט.

היא נגאלת מעקרונה ומביאה לעולם עשרים ושניים בנים כמניין אותיות האלף-בית. הבן הראשון נקרא אברהם, השני ברוך וכך הלאה – שמו של כל בן מתחיל באות אחרת וברצף, וכך גם תחומי התמחותם בכתבי הקודש ובלימודים כלליים (אברהם קרא בספר איוב, וברוך קרא בבראשית ברא. אברהם למד מסכת אבות וברוך בחר בלימוד הבבות. אברהם למד חכמת אלגברה, הבחור ברוך בבלשנות...). הבנים המוצלחים נישאים – כל בן לאישה ששמה מתחיל באות של שמו (את גיטלי נשא גדיאל ואת דבורה לקח דניאל). בסופו של הסיפור ההורים עולים לארץ-ישראל, והבנים בעקבותיהם. כל בן מתיישב ביישוב ששמו מתחיל באות המתאימה (יחיאל עלה לירושלים וכתריאל עלה הכרמלה...).

שירת האותיות ומשמעותה

להלן הבית הראשון בשירת האותיות:

מְעֵשָׂה וְגִזְרָה מְלָכוֹת
 גִּזְרָה קָשָׁה
 שְׁלֵא יַעֲסִקוּ יִשְׂרָאֵל
 בְּתוֹרָה מוֹרְשָׁה

ולאחר מכן מסופר –

וְהִזָּה מִדֵּי דְבָרָה
 וּבָאָה לְקָרֵן זָוִית
 וְדַמְעָתָה עַל לְחִיָּה
 כָּל דַּמְעָה כְּחֻבִית

 כִּי עֲקָרָה הִיא
 אֵין לָהּ וְלֶד
 צְדִיק אֲדַנִּי
 וַיִּשֶׁר עָרֵי עַד.

המצב שבו מתחילה השירה הוא מצב של דין קשה בארץ. בתור בסיס ועיקרון מנחה להבנת שירת האותיות ובהקשרה לרומן ולגיבורו, אביא את הפירושים האלה: "למעלה מן האותיות אך טוב וחסד ואין שם שום דין כלל. רק התחלת הדין הוא למטה במקום התחלת האותיות".²⁵ וכן כתב עגנון: "כשהצדיק מדבר בתורה ובתפילה אזי אותן האותיות היוצאות מפיו עולות לשורשן ועל-ידו בא השפע של עולם התחתון".²⁶ השירה נפתחת במצב של גזרה קשה, איסור ללמוד תורה, שממה ועקרות. האישה מציעה שבעלה ילמד תורה במערה:

וְאִם כְּבָדָה כְּסָלַע
 יָד אֹיֵב וְצָרָה
 בְּנִקְרַת הַצּוּרִים
 שֵׁם נִמְצָא מְעָרָה
 וְכָל בְּחֹר וְטוֹב
 וְכָל נֶפֶשׁ טְהוֹרָה
 יָבֹא עֲדִיךָ
 וְיִלְמַד תּוֹרָה

ועל כן האותיות תובעות את עלבונה, שהרי היא עקרה –

כִּי עֲקָרָה הִיא
 אֵין לָהּ וְלֹד
 צְדִיק אֲדַנִּי
 וְיִשָּׁר עֲדֵי עַד.
 שְׁמְעוּ הָאוֹתִיּוֹת
 צְעֲרָה וִיגוֹנָה
 עָלוּ לְמַעְלָה
 וְתַבְעוּ עֲלִבּוֹנָה

²⁵ מובא ב: ש"י עגנון. ספר, סופר וסיפור. עמוד 115.

²⁶ ש.ם. ש.ם.

הרעיון המתואר בבתים אלו דומה לדבריו של הקדושת לוי, האומר שהצדיק לומד תורה "אזי אותן האותיות היוצאות מפיו עולות לשורשן ועל-ידו בא השפע של עולם התחתון". וכן: "כשהצדיק הוגה את האותיות בתורה ובתפילה אזי אותן האותיות הן תולדות של הצדיק כמו בניו, שהרי הוא המוליד אותם על-ידי דיבורו".²⁷ האותיות נענות, והאישה יולדת כ"ב בנים, כנגד כ"ב אותיות. "הנשמות של ישראל נדמות לאותיות התורה".²⁸ "המלאכים הם בדמות אותיות".²⁹ האותיות הן שם עצם נקבי, ואילו האישה יולדת בנים זכרים. האותיות מייצגות את הנשמות המבקשות לרדת לעולם; הן בין שמים וארץ. אכן הן יורדות לארץ בדמות הבנים, אולם הם אינם ממשיים, אינם ראליים. הבנים מייצגים את העולם האוטופי שממנו הם מגיעים. הם אמנם חיים בעולם, אך עולמם איננו ארצי וקיומם איננו ברור.

וְכֹלֶם אֱהוּבִים
וְכֹלֶם נְחֻמָּדִים
זֶרַע בְּרָכָה
הִמָּה הַיְלָדִים

וְכִנְטָעֵי נְעֻמָּנִים
בְּכָרֶם אֲדָנִי
פָּרְחוּ וְלִבְלָבוּ
בְּנֵי אֵל הָי

...

וְעִסְקוּ בַתּוֹרָה
לִילוּת כְּיָמִים
מִבְּרֵאשִׁית בְּרָא
עַד דְּבַרֵי הַיָּמִים.

...

²⁷ ש.ש. ש.ש.

²⁸ מגלה עמוקות. עמוד קצז. מובא: ש.ש. ש.ש.

²⁹ ילקוט ראובני בשם מדרש, מובא: ש.ש. ש.ש.

וְלֵאחֶר שְׁסִימוּ
 כָּף דָּלֶת סְפָרִים
 עָמְדוּ וְלָמְדוּ
 שְׁשֵׁה סְדָרִים

...

וְאִם נִתְקַשׁוּ יוֹמָם
 בְּרִזֵּי הַתּוֹרָה
 חָזוּ בַחֲלוּמָם
 חֲנָא וְאֲמוֹרָא

הבתים המובאים לעיל, כמו רבים מבתי השיר, מתארים מצב אידילי. אין בהם הפרזה והפלגה בשבח תכונותיהם ומידותיהם של הבנים כי אם תיאור אובייקטיבי של המציאות, אלא שזוהי מציאות רצויה שאינה קיימת. הבנים שוקדים על לימודיהם ומצליחים בלימודי תורה, משנה, חול וקבלה, וכן מצליחים למצוא אישה ולהוליד ילדים. השלב הבא הוא עלייתם של הבנים לארץ-ישראל והתיישבותם בה.

יָשְׁבוּ בִירוּשָׁלַיִם
 יָמִים אֲחָדִים
 וַיַּעֲטֹרֵם אֲדֹנָי
 רִחְמִים וְחֶסֶדִים

וְזָכוּ לְרֵאוֹת
 אֶת הַמַּרְאֵה הַגְּדוֹלָה
 וַתִּגְעַל נַפְשָׁם
 בְּאַרְצוֹת הַגְּדוֹלָה

השילוב של האוטופי-רוחני עם הגשמי, כלומר אדמת הקודש של ארץ-ישראל, מביא לידי סיום שלם ומאוזן. הוא מזכיר את חזון אחרית הימים המתאר "איש תחת גפנו ותחת תאנתו". סיום השירה הוא רמז אפי לעלייתו של יודיל חסיד לארץ-ישראל.

זו תורה וזו שכרה

שירת האותיות אנלוגית במשמעותה לפרשיית "והיה עם שמוע", שבה מבטיח ה' לעמו אושר ועושר אם נשמע לדברו ונהייה טובים "למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם כימי השמים על הארץ". פרשייה זו היא אחת מארבע פרשיות "שמע ישראל", והיא בסיסית ויסודית באמונה בה'. השירה היא עדות נוספת לכך שהאנימה של עגנון ושל גיבורו, יודיל חסיד, היא התורה והאמונה השלמה בה', בדינו ובצדקתו. על פי המסורת, בכל יום ויום מימות השבוע מקבל כל אדם את פרנסתו על ידי צירופי כוחות עליונים שמייצגות כ"ב האותיות. בפסוק המדבר על פרנסה, כלומר ליקוט המן בספר שמות טז טז, נכללות כל כ"ב האותיות, דבר נדיר מאוד במקרא.³⁰ נושא זה של פרנסה וביטחון בה' הוא יסודי ביהדות ואימננטי בחייו של יודיל חסיד.

שירת האותיות – שירת הכילול

בראש ספרו של הראי"ה קוק **ראש מילין**, שבו הוא מציג את משנתו בדבר המשמעות הרוחנית הגנוזה באותיות, מופיע השיר הזה:

צפיה

ומרשמי מחשבותי שיתקבצו לעדרים
 ילקחו אותיותי והיו למאמרים
 והמאמרים בחוברת יהיו לספרים
 והספרים בכל קרת יהיו נפזרים
 ומלכים יתהדרו במטוה התולעת
 והמעיונות יתגברו ותרבה הדעת
 לישועתך קויתי ה'³¹

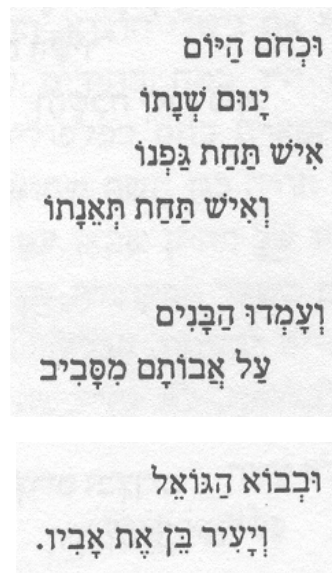
האות מבטאת ניצוץ של מחשבה. יש בה צביון עצמי מחד גיסא, ומאידך גיסא יש בה פוטנציאל של התחברות: אות מצטרפת לאות ונוצרים מילה, משפט, מאמר, ספר. לא זו בלבד אלא שיציקת המחשבה לאותיות מאפשרת חיבור רוחני בין בני אדם. פלוני יוצק את רשמי מחשבותיו לאותיות המצטרפות לספר, ואז הוא יכול למסור את מחשבותיו לאחרים. מתוך כך

³⁰ ראו: רבינו בחיי, שמות טז טז.

³¹ אברהם יצחק קוק, **ראש מילין**, עמוד נג'.

מתגברים המעיינות ותרבה הדעת. האותיות הן "כלי תחבורה" המאפשר תקשורת רוחנית בין בני אדם. שירת האותיות של החכם הירושלמי, הגולה מביתו והנכסף לשוב אל משפחתו ואל ירושלים שלו, פותחת במוטיב ההליכה שמשמעותו הארכיטיפית הרי היא למידה.

המקצועות שלומדים הבנים אינם עומדים בסתירה ליראתם ולעיסוקם בתורה; אדרבה, יש כאן חזרה לימי קדם שבהם תורה וחכמה היו מאוחדים בישראל. לאחר נישואיהם של כ"ב הבחורים מחליטים הוריהם לעלות לארץ-ישראל. הבנים מסכימים על כך שבכל שנה יבואו שניים מהם לפקוד את הוריהם בארץ-ישראל, ובסופו של דבר הם עולים כולם, מתיישבים בארץ ועובדים את אדמתה: זורעים שדות, נוטעים כרמים ומפריחים את השממה. ומתוך עמלם בבניין הארץ הם מצפים לבוא גואל.

כך מתוך מסירות הנפש על לימוד התורה, הן בשעת הגזרה והן בעושר ובהצלחה, מתוך איחוד התורה, ההשכלה והעבודה, עבודת הרוח ועבודת האדמה, זכות דמויות ארכיטיפיות אלה לקדושת ארץ-ישראל, שבה נכללות כל הקדושות כולן.

ביבליוגרפיה

- גלדמן, מרדכי. "ארכיטיפים וסמלים קולקטיביים", **עיתון 77**. גיליון 74-75 (1986), עמוד 26. -----
ספרות ופסיכואנליזה – סקירה ביקורתית. הוצאת הקיבוץ המאוחד וקרן יהושע רבינוביץ' לאמנות, תל-אביב 1998.
- דן, יוסף. **על הקדושה**. ירושלים: מאגנס 1998.
- ולדן, צביה. "אותיות פורחות, אותיות חקוקות ודפוסים משתנים", **רוח אחרת** 6. 1999, עמודים 12-16.
- ורסס, שמואל. **ש"י עגנון כפשוטו**. ירושלים: מוסד ביאליק 2000.
- יונג, קרל גוסטב. **אני והלא מודע**. תרגום: חיים איזק. הוצאת דביר, תל-אביב 1973.
- סלנטר, ישראל. **ספר אותיות דרבי עקביא**. רומניה: המדפיס צבי מושקוביץ תש"ז.
- עגנון, שמואל יוסף. **עד הנה**. ירושלים ותל אביב: שוקן 1998.
- **תמול שלשום**. ירושלים ותל אביב: שוקן 1998.
- **הכנסת כלה**. ירושלים ותל אביב: שוקן 1998.
- **ספר, סופר וסיפור**. ירושלים ותל אביב: שוקן 2000.
- **שירה**. ירושלים ותל אביב: שוקן 1999.
- קוק, אברהם יצחק. **ראש מילין**. ירושלים: מוסד הרב קוק תשמ"ה.
- שלום, גרשום. **פרקי יסוד בהבחנת הקבלה וסמליה**. מוסד ביאליק, ירושלים 1978.
- תשבי, ישעיהו, פישל לחובר (עורכים). **משנת הזהר**. כרך א'. ירושלים: מוסד ביאליק תשל"א.

- Campbell, Joseph. The Hero with a Thousand Faces. New York: Meridian Books 1956.*
- Jung, Carl Gustav, *The Archetypes and the Collective Unconscious* (trans. R.F.C. Hull), New York: Bollingen Foundation 1959.
- *Man and His Symbols*. (trans. R.F.C. Hull), London: Pilandor 1978.